

ЗАПОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

Герщенко Тетяна Сталівна

МІСЦЕ І РОЛЬ САМОСТІЙНИКІВ В УКРАЇНСЬКОМУ
НАЦІОНАЛЬНОМУ РУСІ (КІНЕЦЬ ХІХ СТ.-ПОЧАТОК ІРІВ Р.)

Спеціальність 07.00.02 - Історія України

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Запоріжжя-1993

AB 37.003

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі новітньої історії України Запорізького державного університету.

Науковий керівник - доктор історичних наук, професор
ТУРЧЕНКО Федір Григорович

Об'єктивні опоненти:

1. Доктор історичних наук, професор ТЕРЕЩЕНКО Дрїя Іларіонович
2. Кандидат історичних наук, доцент НЕСТУЛЯ Олексій Олексійович

Провідна організація - Дніпропетровський державний університет Міністерства освіти України.

Захист відбудеться "24" звудня 1993 р. о 14 год.
на засіданні спеціалізованої вченої ради К.068.52.03 в Запорізькому державному університеті (адреса: 330600 МСП, м.Запоріжжя, вул. Жуковського, 66, навч. корп. №Б, акт. зал).

З дисертацією можна ознайомитись в науковій бібліотеці Запорізького державного університету (адреса: м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 66, корп. П).

Автореферат розісланий "22" листопада 1993 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої
ради

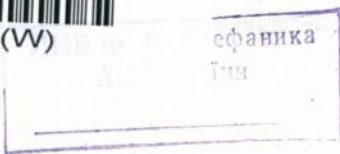
С. Милославська

ТИМЧЕНКО С.М.

ЛННБ України ім. В. Стефаника

00777065 (W)

АВ - 31.005 - 3 -

I. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Динаміка і складність перетворень в сучасному суспільстві значною мірою пов'язаних з дезінтеграцією СРСР і виходом України на рівень державної незалежності, вивела в число найбільш пріоритетних напрямків сучасної історичної науки проблеми українського національного відродження та розбудови самостійної держави. Необхідність "підняти з дорожнього пороку розтоптану національно-державницьку свідомість" українського народу, вивести Україну з фізичної і духовної руїни, в якій вона опинилась внаслідок століть бездержавного існування, надає вивченню даної проблеми особливого громадського і політичного звучання.

Дослідження історичних коренів боротьби за самостійність, врахування всього спектру програм і ідей з якими виступали різні політичні сили (від радикальних до консервативних), сприятиме вчасному розв'язанню нагрітих проблем, виступатиме надійним гарантом від повернення до імперського режиму. Зростання громадсько-політичного і наукового інтересу до проблем українського національного руху і державотворення пов'язане також з появою на політичній арені нових українських партій та організацій, історичні аналоги яких можна знайти в минулому. Вони успадкували деякі ідейні настанови тих утворень, що на початку ХХ століття з'явилися на терені України і до 1920 р. залишались основним барометром всього її політичного життя. Ретроспективний погляд у минуле, знайомство з ідейно-теоретичною спадщиною допоможе сучасним політикам уникнути повторення помилок і підкаже їм виходи з лабіринтів сьогодення.

Офіційна історична наука протягом довгих десятиліть намагалась втиснути український рух у "прокрустове ложе" світової революції, наголошуючи на його соціально-революційному та інтернаціональному змісті і замовчуючи національний. Націоналізм, як невід'ємний і головний атрибут не лише українського, а й всякого європейського визвольного руху, в марксистському тлумаченні набував негативного забарвлення і оцінювався як історично-реакційне явище. Його пов'язували з діяльністю "непролетарських", за термінологією більшовицьких ідеологів, партій та організацій, на яких навішували тавро "буржуазно-націоналістичних" і виводили за рамки наукового аналізу. Такому становищу, значною мірою,

сприяла нав"язана Сталіним думка, що всі, так звані, "непролетарські" партії і організації не мають власної історії. Згідно з цим постулатом будь-яка інформація про їхню діяльність розглядалася як допоміжний матеріал для вивчення історії комуністичної партії і подавалася у вигідному для останньої тлумаченні.

Подолання усталених і звичних стереотипів, відтворення історичної правди стає одним з першочергових завдань сучасної історичної науки. Цього вимагає і необхідність заповнення штучно створеного вакууму щодо історії українського національного руху, спроба поглянути на нього під новим кутом зору, звільнившись від упередженого вульгарно-соціологічного або партійно-класового підходу.

Таким чином, значне громадсько-політичне і наукове значення історії самостійницького руху в Україні, відсутність об'єктивно виваженої оцінки місця і ролі самостійників у боротьбі за державну незалежність визначили вибір теми даного дисертаційного дослідження.

Предметом дослідження є історія самостійницького руху в Україні, теоретичні підстави і тактичні заходи самостійницьких груп і організацій, які брали активну участь в політичних подіях кінця минулого - початку нинішнього століть, стали в авангарді боротьби за розбудову самостійної української держави.

До першої світової війни лише дві організації з виразно самостійницькою спрямованістю діяли на терені України. Мова йде про "Братерство тарасівців" - організацію, яка започаткувала державницько-самостійницьку течію в українському національному русі в кінці минулого століття, і Українську народну партію (УНР), єдину до кінця 1917 р. на Наддніпрянщині партію самостійницької орієнтації. УНР залишила найбільш помітний слід в історії самостійницького руху, з її діяльністю пов'язана розробка ідейно-теоретичної платформи самостійників і вся їх практична робота. Всі більш-менш відомі акції самостійників пов'язані з іменем УНР, або її воєнізованої групи "Оборона України". Лідер партії Микола Міхновський був основоположником модерного демократичного націоналізму. До того ж в історію УНР нерозривно пов'язаний найбільш тривалий період самостійницького руху в Україні (з 1901/02 до 1917 р.). Цим пояснюється приділення основної уваги в дослідженні історії саме цієї партії та діяльності її членів. Всі інші організації самостійницької орієнтації в Україні виникли значно пізніше ("Братство самостійників" у 1914 р., "Союз Української Держ-

жавності" в червні 1917 р.). Вони не виявили активної діяльності, залишивши після себе декілька документів.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період з кінця XIX ст., коли закладались ідейні підстави державницько-самостійницького руху, до початку 1918 року - проголошення незалежності УНР.

Аналіз стану наукової розробки історії українського національного руху дозволяє віднести її до майже неопрацьованих проблем новітньої вітчизняної історіографії. Це - "неораний переліг", - як зазначав відомий вчений української діаспори І.Лисяк-Рудницький. Сказавши вище в повній мірі стосується історії діяльності самостійників, їхніх партій, організацій і груп, які відігравали свою роль у бурхливому лихолітті трьох революцій.

Перші спроби дослідження діяльності самостійників, головним чином історії Української народної партії, аналіз її ідейно-теоретичних настанов були зроблені дорадянською українською історіографією. Вже тоді з'явилось кілька досліджень, що, як правило, мали тенденційно-упереджений характер і не давали цілісного і об'єктивного уявлення про цей рух. Їх автори - публіцисти, письменники, громадські діячі - належали до різних соціалістичних партій. "Відколи на території України з'явилася УНП, - писав в 1907 р. відомий публіцист Ф.Матушевський, що за партійними переконаннями належав до соціалістів-федералістів, - на неї якось не зважали, ніколи її не трактували за партію серйозну і поважну; програми її не брали на критику, а обмежувалися невеликими і незначними увагами і то здебільшого жартівливого змісту".¹ Це було типове ставлення до самостійників з боку соціалістів, які стояли на автономістично-федералістичних засадах. За висловом С.Петлюри, УНП "залишається пустошвітом на українському політичному полі".²

Серед ранніх публікацій, присвячених Українській народній партії звертає на себе увагу стаття М.Лозинського³, відомого пуб-

1. Матушевський Ф. З українського життя (про з'їзд УНП) // Літературно-науковий вістник. - 1907. - Кн. УП. - С. 131.

2. Петлюра С. З українського життя в минулому році // Статті. - К., 1993. - С. 54.

3. Лозинський М. Українська народна партія // Літературно-науковий вістник. - 1905. - Кн. У. - С. 145-159.

ліциста і лідера галицької соціал-демократії, надрукована в 1905 р. на сторінках "Літературно-наукового вісника". Вона стала продовженням циклу публікацій з партійного життя українських політичних партій. Автор починає статтю з короткого огляду практичної діяльності УНП та наводить її основні ідейні положення. На прикладах з життя пролетаріату в Німеччині, Чехії та інших країнах він намагається довести абсурдність і шкідливість для українських робітників її партійних ідеалів, суть яких полягала в пріоритеті національного питання над класовим. Даючи оцінку ідеалів УНП з точки зору типового соціаліста, він переконував, що національна боротьба приведе лише до національної ворожнечі і не подолає соціальних розбіжностей. М.Дозинський робить висновок: "Ідеал УНП не сягає далше новочасних капіталістичних держав".¹

Цю точку зору поділяли практично всі автори, що вивчали історію її діяльності. В 1907 р. відомий літературний критик і громадсько-політичний діяч, член Української соціал-демократичної партії С.Петлюра в статті "З українського життя" назвав УНП "націоналістичною партією з усіма негативними цювіністичними рисами національної обмеженості і вузькості".² Відбивавши настрої соціалістично-настроєної частини українського суспільства, він застерігав громадськість від шкідливого впливу партії, "практична діяльність котрої, - на його думку, - утворюватиме адячний ґрунт для зросту серед українського громадянства таких несимпатичних з'явищ, як антисемітизм, русофобство і навіть люджерство до інших національних елементів на Україні".³

Цього ж року на сторінках "Літературно-наукового вісника" у рубриці "З українського життя" з'явилися нотатки Ф.Матушевського про з'їзд Української народної партії, який проходив влітку 1907 року. Крім наведених резолюцій з'їзду, автор висловлює особисте ставлення до УНП і її ідейних настанов. Як і його попередники, він не поділяв "гостро націоналістичні гасла УНП", засуджуючи в той же самий час легковажне ставлення до самостійників з боку всіх існуючих українських партій. Він вважав, що програма Української народної партії при інших більш сприятливих умовах для

-
1. Дозинський М. Українська народна партія //Літературно-науковий вістник.-1906.-Кн.У.-С.154.
 2. Петлюра С. З українського життя//Україна.-1907.-Май.-С.54.
 3. Там же.-С.64.

життя і розвитку політичних партій в Росії, знайде "багато адептів і прихильників" і на цьому ґрунті УНП "широко розпустить вітки свого дерева".¹

Нечисленні і розрізнені відомості про Українську народну партію були узагальнені пізніше в кількотомній праці "Общественное движение в России в начале 20 века",² присвяченій діяльності загальноросійських і національних партій і організацій. В характеристиці УНП це видання не було чимось оригінальним у порівнянні з опублікованими раніше працями. Як і всі попередні розвідки, в оцінках партійних документів, аналізі соціальної бази, місця і ролі Української народної партії в українському русі ця партія неспроможна була подолати суб"єктивних звульгаризованих підходів і виробити науково-обґрунтовані об"єктивні висновки щодо перших сторінок її політичної біографії.

В радянській історіографії окремі проблеми українського національного руху почали вивчатися ще в 20-ті роки. В роботах цього періоду в нарізгалішому вигляді була представлена історія деяких національних політичних груп та організацій, які діяли в Україні на початку ХХ століття, їх місце і роль в партійно-політичному житті Російської імперії.³ Не ставлячи собі за мету підготовку спеціальних досліджень з історії самостійницького руху, автори цього періоду, за певним винятком, подавали лише уривчасті дані про самостійницькі організації. Проте у виданих за цей період "Записках" і "Збірках" історико-філологічної секції Академії Наук України з"явився ряд надзвичайно цінних публікацій з питань громадсько-політичного життя України початку

1. Матушевський Ф. Вказ.ст.-С.131.

2. Общественное движение в России в начале 20 века: Под ред. Мартова Л., Маслова П., Потресова П.-СПб., 1914.-Т.Ш.-Кн.5.

3. Бубнов А.С. Гетьманщина, директорія та наша тактика (кінець 1918 р. - початок 1919 р.)// Під гнітом німецького імперіалізму (1918 р. на Київщині). Статті, спогади, документи і хроніка.-Харків, 1927; Гермайзе Й. Нариси з історії революційного руху на Україні.-Т.І.-Руп.-К., 1926; Слабченко М. Матеріали до економічно-соціальної історії України ХІХ століття.-Т.2.-Дру, 1927.

XX століття.¹ Їх доповнювала ціла низка видань Археографічної комісії ВУАН в "Українському Архіві" та "Українському археографічному збірнику".² Уважно вивчалися також і початки українського національного відродження та революційні рухи XIX ст., які мали виразно національний характер. У журналі Істпарту ЦК КП(б)У "Літопис революції", який видавався у Харкові в 20-ті роки, з'явився цілий ряд статей радянських істориків з питань революції та громадянської війни, серед яких було і декілька публікацій, присвячених історії українських партій.³ З 1924 р. виходять у світ перші номери журналу "Україна", в яких з'явилися розвідки і матеріали досліджень громадсько-політичного життя на Україні початку XX століття. Вони вписувались у запропоновану М. Грушевським схему української історії, згідно з якою Київська держава, її право, культура були надбанням одної народності - української, а Володимиро-Московська - іншої - великоруської. Український національний рух поставав у цій схемі як окремий і незалежний від загальноросійського руху тих часів.

Першою ґрунтовною спробою розробки проблем громадсько-політичної історії України стала монографія Й. Гермайзе "Нариси з історії революційного руху на Україні", присвячена діяльності першої на Наддніпрянщині Революційної української партії. В 1926 р. у Києві вийшов перший том цього дослідження. Її позитивною якістю є широке використання архівних матеріалів і мемуарної літератури, виважений аналіз передумов виникнення і практичної діяльності Революційної української партії (РУП), з якої пізніше виникли всі відомі українські партії. Стосовно історії самостій-

-
1. Див.: Студії з історії України.-В 3-х т.-К., 1926; Науковий збірник історичної секції.-В 6-ти т.-К., 1925; За сто літ.-В 6-ти т.-Т. I-4.-ДВУ, 1927-1929.
 2. Записка об украинском движении за 1914-1916 годы. З передмовою Й. Гермайзе. Матеріали до історії українського руху за світової війни//Український археографічний збірник. Видав Археографічна комісія Української Академії Наук. Том перший. У Києві. 1926.-С. 271-354.
 3. Буценко А. О расколе УСДРП (1917-1918)//Летопись революции.-1923.-№4; Меленевський М. До історії Української соціал-демократичної "Спілки">//Нове громада.-1923.-№3-4; Риш А. Очерки по истории "Спілки">//Летопись революции.-1925.-№2.

ницького руху в Україні цінність даної роботи полягає в наведенні і аналізі ряду документів, які мають безпосереднє відношення до витоків самостійницьких організацій. Вони пов'язані з діяльністю "Братерства тарасівців", організацію, яке заклала ідейно-організаційні основи Української народної партії, об'єднала лідерів самостійницького руху. Інформація про діяльність Революційної української партії доповнила сторінки політичної біографії УНП, оскільки в початковий період своєї історії обидві партії мали багато спільних моментів. Автор шукає причини ідейного єднання членів РУП з самостійниками, вплив самостійницької ідеї на діяльність і подальший розвиток партії. Однак, ця робота дає можливість простежити лише окремі фрагменти діяльності самостійників.

Ще одним кроком до розробки окремих питань українського національного руху стала робота М.С.Слабченка "Матеріали до економічно-соціальної історії України XIX ст.". В ній знайшли висвітлення деякі події, пов'язані з діяльністю самостійницьких організацій. Автор торкається маловідомих фактів біографії членів "Старої громади", частина яких орієнтувалася на Австро-Угорщину і Німеччину. Стосовно "Братерства тарасівців" Слабченко наводить основні положення програми цієї організації, про яку немає жодної інформації в інших джерелах. Даними роботами обмежується інтерес дослідників 20-х років до окремих питань історії самостійницького руху в Україні на зламі століть.

В кінці 20-х - на початку 30-х років з'явилися праці М.Попова, М.Волина та інших істориків, характерною рисою яких стала ярликівість оцінок, фальсифікації й спотворення важливих історичних фактів.¹

За Українською народною партією закріпилася назва "поміщицько-куркульської". Так, у 1930 р. М.Рубач писав, що в Центральній Раді були представлені й поміщики, в особі соціал-самостійників, а також почасти й радикал-демократів.² М.Попов в одній зі своїх

-
1. Див.: Попов Н.Н. Очерки истории Коммунистической партии (большевиков) Украины.-Харьков,1929; Волин М. История КП(б)У в сжатом очерке.-Харьков,1930.
 2. Рубач М. Проти ревізії більшовицької схеми рушійних сил та характеру революції 1917 р. на Україні //Літопис революції.- 1930.-№6.-С.43.

робіт назвав самостійників-соціалістів "куркульською партією".¹

Вперше дана у 1930 році, ця характеристика УНП, як поміщицько-куркульської партії, без належного вивчення її соціальної бази і програмних документів залишалась загальноприйнятою до середини 80-х років.

В післявоєнний період ситуація на краше не змінилася. Характерною рисою досліджень 40-50-х років був примітивний критицизм і небажання вивчати конкретно-історичний матеріал. Деякі проблеми національного руху в Україні кінця XIX ст. і до 1917 р. порушувались "Історією УРСР", перший том якої було видано колективом вчених Інституту історії АН СРСР у 1953 році. За влучною характеристикою Д.Лавриненка, це була "Історія без історії".² Навіть у виборі тематики вона була кроком назад у порівнянні з дослідженнями українських істориків 20-х років.

В 60-ті роки дещо поживався інтерес дослідників до соціально-політичної проблематики, в тому числі і історії українських партій. У 60-80 роки з'явилися спеціальні роботи, в яких порушувались окремі питання українського національного руху.³ Але ці роботи не внесли суттєвих змін у розробку проблеми українського самостійництва. Як і попередні дослідження, вони відповідали звичним канонам радянської історичної науки, яка трактувала національні партії та організації як буржуазно-націоналістичні. Українська народна партія вважалась партією чорносотенних поміщиків, і до того ж, відверто шовіністичною партією.⁴ Про інші самостій-

1. Див.: Попов М. Жовтень на Україні // Історик-марксист.-1934.-№2.
2. Цит. за: Крупницький Б. Українська історична наука під совєтами.-Мюнхен, 1965.-С.62.
3. Минц И.И. История Великого Октября. В 3-х т.-Т. I-3.-М., 1967-1973; Спириин Л.М. Классы и партии в гражданской войне в России (1917-1920 гг.).-М., 1968; Комин В.В. Банкротство буржуазных и мелкобуржуазных партий России в период подготовки и победы Великой Октябрьской социалистической революции.-М., 1965; Гусев К.В., Ерицян Х.А. От соглашательства к контрреволюции. (Очерки истории политического банкротства и гибели партии социалистов-революционеров).-М., 1968.
4. Див.: Римаренко Д. Буржуазний націоналізм та його "теорія" нації.-К., 1974.-С.42; Євдокименко В. Критика ідейних основ українського буржуазного націоналізму.-К., 1967.-С.132-133.

ницькі організації ці роботи навіть не згадували.

З кінця 80-х - початку 90-х років почався новий етап української історіографії, який характеризується критичним осмисленням історіографічної спадщини попереднього періоду, виходом за регульовані комуністичною партією рамки історичних досліджень. Відзначимо, що останнім часом значно збільшився інтерес дослідників до історії українського національного руху і партій, які його репрезентували. Про це свідчать останні наукові конференції у Запоріжжі, Миколаєві, Києві¹, круглі столи. На сьогодні вже склалася певна група істориків, які вивчають різні аспекти даної проблеми.² Але всі ці роботи мають публіцистичний характер і не дають цілісного глибокого уявлення про дану проблему.

Значно більших успіхів у дослідженні історії українського

-
1. Див.: Проблеми історії національно-визвольного руху на Україні в період феодалізму та капіталізму: Матеріали Республіканської науково-теоретичної конференції.-Ч.1.-Запоріжжя. 8-10 січня 1991 р.-Київ-Запоріжжя, 1991; Проблеми історії національного руху на Україні (до 1917 р.): Тези доповідей. Друга Всеукраїнська науково-теоретична конференція. Ч.2.-Київ-Миколаїв, 1992; Політологічний вісник. Матеріали Всеукраїнської науково-методичної конференції "Політична думка в Україні: минуле і сучасність". Київ, 1-4 лютого 1993 р.
2. Голобуцький О. Український націоналізм як політичний рух//Розбудова держави.-1993.-№6.-С.46-52; Скељчик С.О. Проблема періодизації історії українського національного руху ХІХ-початку ХХ ст. в сучасній зарубіжній історіографії//Проблеми історії національно-визвольного руху на Україні (до 1917 р.):Тези доповідей Другої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції.-Ч.2.-Київ-Миколаїв, 1992.-С.61-63; Касьянов Г.В. Український радикальний націоналізм: початок ХХ ст.//Там же.-С.81-83; Його ж. Український соціалізм: люди, партія, ідеї (початок ХХ сторіччя)//Політологічні читання.-Українсько-канадський щоквартальник.-1992.-№2.-С.101-114; Наумов С.О. До питань про погляди "тарасівців">//Проблеми історії національного руху на Україні (до 1917 р.):Тези доповідей Другої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції.-Ч.2.-Київ-Миколаїв, 1992.-С.61-63.

національного руху досягли зарубіжні україністи, вільні від партійних обмежень і ідеологічних схем. Проте труднощі в об'єктивному і цілісному висвітленні окремих питань даної проблеми пов'язані перш за все з вузькістю джерельної бази. Їх висновки ґрунтувались в основному на спогадах свідків і матеріалах особистих фондів українських істориків-емігрантів, політиків, партійних діячів, добре обізнаних зі сторінками політичних біографій різних українських партій і організацій, які брали участь у боротьбі за державність. Штучно створена в СРСР "залізна завіса" тривалий час унеможливлювала використання зарубіжними україністами документальних свідчень радянських архівів.

Перші спроби узагальнення складних і суперечливих процесів, що відбувалися в Україні в кінці XIX - на початку XX століть, були зроблені в 20-30-ті роки. В цей час розробка основних питань новітньої історії України велася в провідних наукових закладах Відня, тодішнього центру української політичної еміграції (Український соціологічний інститут, Український Вільний Університет, перенесений пізніше до Праги), Чехословаччини (Український Високий Педагогічний інститут ім.М.Драгоманова, Українська Господарська Академія в Падєбрадах) та Німеччині (Український науковий інститут у Берліні). В результаті з'явилися різнопланові за тематикою праці, написані у відповідності з партійно-політичними переконаннями їх авторів.¹ Вони належали до трьох основних напрям-

-
1. Бочковський О. Боротьба народів за національне визволення (Націологічні нариси). - Падєбради. Обрїи, 1932; Дністрянський С. Нова держава. - Відень: Український скиталець, 1923; Животко А. 50 років. До історії української партії соціалістів-революціонерів. - Прага, 1936; Мірчук І. Світогляд українського народу. - Прага, 1942; Магєпа І., Феденко П. З історії української революції. - Прага, 1930; Науковий збірник українського вільного університету в Празі. В 3-х томах. - Прага, 1942; Наш-Григорієв. Підстави української національно-державної політики. - Прага-Берлін: Нова Україна, 1923; Праці історико-філологічного товариства в Празі. - Прага, 1942. - Т.4; Праці Українського Високого Педагогічного інституту. - Прага, 1992. - Т.2; Праці українського історико-філологічного товариства в Празі. - 1939. - Т.2; Феденко П. Український громадський рух у XX ст. - Падєбради, 1934

ків суспільно-політичної думки в Україні: народницького, національно-державницького та консервативного. Разом з вивченням загальнотеоретичних питань у них порушувались проблеми українських політичних партій, переважно соціалістичних, які негативно ставились до самостійників. До речі, в 20-30-ті роки ряд ґрунтовних робіт з даної проблеми було видано в Західній Україні. Вони є складовою частиною зарубіжної україністики.¹

Більш об'єктивні оцінки і підходи в тлумаченні партійно-політичних процесів в Україні, різноплановість тематики досліджень дають можливість говорити про їх значно вищий науковий рівень у порівнянні з роботами радянських істориків.

Разом з вивченням різних аспектів історії українського національного руху, зарубіжні дослідники торкалися діяльності націонал-радикальних партій та організацій, які стояли на державницько-самостійницьких засадах: "Братерства тарасівців", Української народної партії, "Братства самостійників", Української партії самостійників-соціалістів. Найбільш важливими в дослідженні історії самостійницького руху і діяльності Української народної партії є роботи П.І. Мірчука² та Р. Млиновецького³. Дещо різні у став-

-
1. Андрієвський В. Проти провокації. Замість відповіді проф. С. Шелухіної. Голос української еміграції. - Каліш, 1928; Борис Р. Микола Міхновський. - Львів, 1936; Його ж. Вільне козацтво. Ідея озброєного народу в 1917 р. в Україні. - Львів, 1934; Галаган М. З моїх споминів (80-ті роки до світової війни). - Ч. І-Ш. - Львів: Червона калина, 1930; Дорошенко В. Революційне українська партія (1900-1905 рр.). Нарис з історії української соціал-демократичної партії. - Львів-Київ. ЦК УСДРП, 1921; Свтимович В. Військо йде. Уривок зі спогадів про березень 1917 р. в Києві. - Львів, 1937; За державність. Матеріали до історії війська українського. - Каліш, 1929-1938. - 36. I-IX; Івнина Н. Залізні роки: Спомини. 1914-1922. - Львів, 1937; Омелянович-Павленко М. Спогади. - Ч. I. - Каліш, 1921 та інші.
 2. Мірчук П. І. Від Другого до Четвертого Універсалу. - Торонто: Ліга Визволення України, 1955; Микола Міхновський. - Апостол української державності. - Філадельфія, 1960 та інші.
 3. Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань. 1917-1918. - Торонто: Чухина, 1970.

ленні до впливу і місця УНП у боротьбі за державність, вони ґрунтуються на маловідомих фактах її біографії, цінному джерельному підґрунті. Мірчук у численних роботах, присвячених діяльності Центральної Ради і участі в ній різних політичних сил, доводить, що саме Українська народна партія і її лідер М.Міхновський стояли у фарватері самостійницького руху. "Братство самостійників" – безпартійна політична організація самостійницької орієнтації, куди, крім окремих членів УНП, входили і представники соціалістичного чи націонал-радикального табору, не відіграла визначальної ролі в цьому процесі. Іншої точки зору дотримується Р.Млиновецький, який звинувачує Мірчука в тенденційному підході у визначенні ролі партії і її лідера М.Міхновського, зокрема у створенні ЦР. Він наголошує на керівній ролі в березневих подіях 1917 р. саме "Братства самостійників".

Значне місце в сучасних дослідженнях зарубіжних українців в даній проблематиці посідають роботи Р.Шпорлюка, І.Лисяка-Рудницького, Дж.Армстронга, М.Гроха, П.Магочія та інших.¹ Ці автори зосереджують свою увагу, головним чином, на загальнотеоретичних питаннях, таких як "націоналізм", періодизація українського національного відродження, "малоросійство", "система численних лояльностей", регіональні особливості та спільні риси українсько-го та європейського національних рухів і т.ін.

Підсумовуючи огляд історичної літератури в означеній проблематиці, слід зазначити: на сьогодні порушені лише окремі питання, пов'язані з історією державницько-самостійницької течії українського національного руху, які дають уявлення про предмет дослідження та характеризують його деякі аспекти в силу обставин об'єктивного і суб'єктивного характеру, залишився слабо висвітленим цілий комплекс важливих проблем: передумови виникнення і початковий період діяльності самостійників, соціальний склад окремих партій та організацій, чисельність, географія поширення діяльності, зв'язок з різними установами і громадськими об'єднан-

1. Армстронг Дж. Український націоналізм // Зустрічі. – 1991. – №2; Лисяк-Рудницький І. Нариси з нової історії України. – Львів, 1991; Магочій П. Українське національне відродження: Нова аналітична структура // Укр. істор. журн. – 1991. – №3; Шпорлюк Р. Досліджуючи драму історії, або національні шляхи до сучасності // Зустрічі. – 1991. – №2 та інші.

нями в окремі періоди існування, місце і роль самостійників у політичному житті України початку ХХ століття. Потребують переосмислення їх ідейно-теоретичні настанови та програмні документи, оцінки і характеристики діяльності.

Мета дослідження. Автор прагне в контексті політичних подій з'ясувати історичну зумовленість і закономірність виникнення руху за державну незалежність України на зламі ХІХ-ХХ століть, визначити його місце і роль в українському національному відродженні.

Для досягнення поставленої мети були поставлені такі конкретні завдання:

- визначити історичні передумови виникнення самостійницького руху;
- проаналізувати його в ретроспективі;
- висвітлити основні періоди діяльності "Братерства тара-сівців" та Української народної партії;
- визначити місце самостійників у партійно-політичній структурі українського суспільства дорадянського періоду;
- простежити роль і вплив їх ідейних настанов на розвиток політичних подій в Україні, ставлення до ідеї самостійності України різних політичних партій і організацій.

Методологічну основу даного дисертаційного дослідження становлять принципи історизму і об'єктивності.

Джерельна база дисертації включає різноманітні за змістом і характером неопубліковані і опубліковані документи і матеріали.

З архівних колекцій ключовими є фонди губернських жандармських управлінь Києва (Ф.274), Харкова (Ф.336), Полтави (Ф.320); Київського (Ф.275), Харківського (Ф.304), Південно-Східного (Ф.705) охоронних відділень, які містяться в Центральному державному історичному архіві м.Києва та фонди Особливого відділу департаменту поліції (Ф.102) Державного архіву Російської Федерації у Москві. В цих фондах зосереджені програмні документи різних самостійницьких організацій, жандармські огляди діяльності українських національних партій і організацій, окремі примірники листівок, результати особистого догляду за окремими особами, в тому числі лідерами самостійницького руху, матеріали розслідувань антиурядових виступів, до яких причетні самостійники.

Цікаві відомості про зв'язки самостійників з діячами культури та громадсько-політичних установ зустрічаються в рукописних

відділах наукових бібліотек Києва та Львова, Інституту літератури АН України.

Значний масив джерел, які містять відомості про діяльність місцевих організацій самостійників у Києві, Харкові та інших місцевостях України зберігаються у фондах обласних архівів та в колекції документів з історії КПУ (Ф.57) Центрального державного архіву громадських організацій України у Києві.

Серед документів, які стосуються діяльності самостійників в 1917 р. привертють увагу матеріали фонду Центральної Ради (Ф.ІІІБ) Центрального державного архіву вищих органів управління та державної влади у Києві. Вони висвітлюють розвиток самостійницького руху під час національно-демократичної революції та боротьби з більшовиками на початку 1918 року.

Не залишились поза увагою автора публіцистичні статті та спомини свідків та учасників цих подій, які разом з архівними джерелами є цінним підґрунтям для вивчення даної проблеми.

Практичне значення дисертації полягає в тому, що окремі її теоретичні висновки та узагальнення можуть бути враховані сучасними політиками для вирішення нагальних питань сьогодення.

Фактичний матеріал, який подається в даному дослідженні має особливе значення для підготовки спеціальних праць та популярних розвідок з історії українського національного відродження та державотворення, розробки спецкурсів та лекційних курсів для студентів історичних і політсологічних факультетів.

На основі матеріалів, викладених в дисертації, написано і видруковано методичний посібник для студентів історичних факультетів "Українські політичні партії (кінець XIX ст.-1917 р.)" (Запоріжжя, 1992).

Матеріали і висновки дисертації найлиш відображені в публікаціях автора.

Новизна дисертації. Дана робота, на думку автора, є першою спробою комплексного дослідження розвитку самостійницького руху на зламі століть, яка дасть необхідний матеріал для подальшого об'єктивного вивчення історії національного руху в Україні. Залучаючи до наукового обігу маловідомі документальні джерела, автор прагне переосмислити роль та місце самостійників у громадсько-політичному житті України в зазначений період.

В основу структури дисертації покладено проблемно-хронологі-

гічний принцип, що дозволяє визначити основні етапи розвитку самостійницького руху, простежити трансформацію ідейних настанов і зміну основних напрямків роботи самостійницьких організацій в кожний конкретно-історичний період їх діяльності.

II. СТРУКТУРА І ЗМІСТ РОБОТИ

Дисертація складається із вступу, трьох глав, заключення, приміток, списку використаних джерел та літератури.

У вступі обґрунтовується актуальність теми, наукова новизна і практична значимість дисертації. З'ясовується ступінь наукової розробки окремих аспектів, аналізуються типи і характер використаних джерел, цілі і завдання дослідження.

В першій главі - "Передумови виникнення українського самостійницького руху" аналізується історична зумовленість і закономірність виникнення руху за державну незалежність України, його соціальна база та ідейно-теоретичні підстави, які визначили форми і методи роботи самостійників в кінці XIX - на початку XX століть.

Підкреслюється, що протягом XIX ст. склався своєрідне соціальне підґрунтя, яке визначило характер і особливості розвитку українського національного відродження. В Україні рух за державну незалежність виник і розвивався в умовах "бездержавності" і мав іншу соціальну базу ніж європейські національні рухи. Провідну роль в українському національному відродженні відігравала не національна еліта, а так звані "середні верстви", які виховувались в атмосфері інонаціональної культури. В таких умовах формувалась спотворена й деформована російським оточенням національна свідомість цих людей. Вони репрезентували освічену більшість українського суспільства, яке мислила не категоріями державної незалежності і суверенітету для України, а виступала за тісну сполуку з Росією і не йшла далі автономії і федерації. Лише незначна в чисельному відношенні частина української інтелігенції стояла на державницько-самостійницькій платформі. Вона виступала як альтернатива автономістично-федералістичного руху.

На організаційне оформлення і подальший розвиток державницько-самостійницької лінії в українському національному відродженні визначний вплив мали ідейно-теоретичні надбання попереднього розвитку політичної думки в Україні, особливо ідеї традиціоналізму і консерватизму. Вони яскраво простежуються у творчості

І.Котляревського, П.Гребінки, П.Куліша, Т.Шевченка, автора політичного трактата "Історія Русів".

В 1891 р. оформилася перша відома організація самостійників "Братерство тарасівців". В роботі визначено склад цієї організації, географія поширення, форми і зміст діяльності, аналіз програмних документів, наведено різні точки зору щодо авторства і змісту "*Profession de foi* молодих українців". Оскільки діяльність "Тарасівців" проходила в рамках місцевих громад, порушуються окремі питання громадівського руху в Україні в 70-90 рр. XIX століття.

В другій главі "Діяльність самостійників в умовах царизму (1900- лютий 1917 рр.)" аналізується розвиток самостійницького руху з виникнення першої на Наддніпрянщині політичної партії РУП до повалення царизму в Лютневій революції 1917 р.

На конкретних фактах простежується ідейна трансформація в поглядах членів РУП, які в своєму першому програмному документі "Самостійна Україна", написаному М.Міхновським, визнали самостійність як кінцеву мету політичної боротьби, але згодом, відмовившись від неї, перейшли на автономістично-федералістичні засади і тривалий час виступали ідейними опонентами самостійників. В дисертації робляться спроби розібратися в причинах і характері цього суперечливого явища.

З залученням маловідомих архівних документів і особистих матеріалів лідерів самостійницького руху досліджується політична біографія Української народної партії та її воєнізованої групи "Оборона України", які продовжили державницько-самостійницьку лінію "Братерства тарасівців" і внесли суттєвий внесок в розробку самостійницької ідеології.

Основні документи агітаційно-пропагандистського характеру: "Справа української інтелігенції в програмі УНП", "Робітниче свято 1-го мая", "10 заповідей УНП", численні прокламації з приводу російсько-японської війни, роковин підписання Переяславської угоди і т.ін., адресовані різним верствам українського населення, вийшли в початковий період діяльності УНП. Вони продовжували ідеї "Самостійної України", більш рішуче наголошуючи на необхідності боротьби за державну незалежність.

Посилаючись на дані сучасної політології, автор доводить, що УНП належала до партій, а не позапартійних організацій самостійників, як здається на перший погляд при поверховому знайомст-

ві з її діяльністю. Але ця партія цілком відрізнялась від всіх більш численних партій, що діяли в Росії і навіть від національних партій, існуючих на той час в Україні.

Окремо аналізується ідейно-теоретична платформа УНП і її практична діяльність в першій російській революції. Оглядаються форми і методи роботи самостійників в цей період, взаємовідносини з іншими партіями. З особливою увагою розглядається бунт саперів в червні 1907 р., організаторами якого були самостійники.

В період від поразки революції влітку 1907 р. до повалення царизму в лютому 1917 р. прослідковується еволюція в теоретичних настановах програмних документів самостійників, зміна тактики УНП в нових умовах.

Значне місце в цій главі надається діяльності самостійників в інших політичних партіях і організаціях, які не поділяли соціальні гасла УНП, але бачили свій політичний ідеал в самостійності України. Після розколу РУП на виразно самостійницькій платформі певний час залишалась частина членів УСДРП на чолі з М.Поршем (М.Чалим). Прихильність ідеям "Самостійної України" спостерігалась і серед частини українських есерів, які після поразки першої російської революції відверто визначили це гасло як свій ідеал.

Цільне місце займає тут огляд діяльності "Братства самостійників", надпартійної організації, яка на думку Р.Млиновецького організувала і керувала самостійницьким рухом. В порівнянні з відомими програмними документами самостійників аналізується програма "Братства самостійників".

Автор доводить безпідставність тверджень політичних опонентів самостійників, які звинувачували їх у "роялізмі" і "лоялізмі" щодо російського самодержавства. Діяльність самостійників в умовах царизму була підпорядкована єдиній цілі - досягненню державної самостійності. Це була стратегічна лінія, яка незважаючи на всі утиски і перепони російського уряду, залишалась незмінною протягом всієї історії самостійницького руху. Мінялась лише тактика самостійників та їх зовнішня орієнтація, в значній мірі визначена геополітичним становищем України.

Поширення самостійницьких настроїв в українському суспільстві за часів першої світової війни не означало остаточного переходу на позиції самостійництва прихильників автономістично-федералістичної перебудови Російської імперії і усвідомлення ни-

ми пріоритету національних інтересів над соціальними.

В третій главі "Самостійники в боротьбі за незалежність України (лютий 1917 - початок 1918 рр.)" аналізується політичний курс самостійників в умовах української національно-демократичної революції 1917 р., коли всі їх зусилля були спрямовані на розбудову держави в Україні, вирішення національного питання, проведення соціальних перетворень.

Цей курс самостійників не знайшов підтримки серед керівництва Центральної Ради і Генерального Секретаріату, які вважали його шкідливим і небезпечним для української революції. Занепокоєні активізацією самостійників в справі українізації армії, вони всупереч здоровому глузду навмисне стримували цей процес, спотворюючи і фальсифікуючи історичні факти. Конфронтація в українських національно-демократичних колах досягла кульмінації в липні 1917 р. і втілилася у маловідомому в історичній літературі виступі солдат українізованого полку ім.П.Полуботка.

Залучені документальні джерела (частина з яких вперше введена до наукового обігу) дозволили визначити характер і спрямованість повстання, ставлення до нього соціалістично настроєних представників Української Центральної Ради та Генерального Секретаріату, причини поразки і його наслідки для боротьби за самостійну державу.

Захоплення влади більшовиками в Петрограді в жовтні 1917 р. посилювало небезпеку більшовицького перевороту у Києві та інших містах України. Самостійники, користуючись значним впливом у війську, готувались до рішучої боротьби з більшовиками і намагались протидіяти угодівській політиці есеро-есдеківської більшості УДР. В листопаді, а потім у грудні 1917 р. вони готували державний переворот, з метою усунення Центральної Ради і захоплення влади представниками державницько-самостійницьких кіл.

В дисертації показано діяльність самостійників в УДР, спроби посилити національну спрямованість її політики, через створений "Союз самостійників-соціалістів". Це була парламентська фракція, в якій об'єдналися не лише члени УНП, а й представники соціалістичних і національно-демократичних партій, які дотримувались самостійницької лінії.

Надії самостійників у вирішенні національного питання в значній мірі були пов'язані з Українськими Установчими зборами. Самостійники вели активну передвиборчу агітацію у Києві та Полтаві.

Закономірним результатом діяльності самостійників в кінці 1917 р. була консолідація самостійницьких сил в Українській партії самостійників-соціалістів (УПСС), створеної в грудні 1917 р. та еволюція в бік самостійності в поглядах колишніх прихильників автономістично-федералістичної лінії. При цьому внутрішні розбіжності, які завжди існували між соціалістами і націонал-радикалами у вирішенні соціальних питань, робили цей союз слабким. Навіть після проголошення незалежності УНР у січні 1918 р. протиріччя в середині національно-демократичного блоку не були подолані. Відсутність синтезу антагоністичних політико-ідеологічних напрямів і стала основною причиною падіння незалежності української держави у 1917-1921 рр. За висловом І.Лисяка-Рудницького: "Потрібен такий спосіб мислення, при якому в Лондоні можна мати одночасно пам'ятники Карлові I й Оліверові Кромвелю".

У заключенні підведені підсумки дисертаційного дослідження, сформульовані основні висновки та практичні рекомендації щодо використання матеріалів дисертації.

Основні положення дисертаційного дослідження викладені в таких публікаціях автора:

1. Український націонал-монархізм: соціально-економічні джерела і основні етапи розвитку // Молодеж и актуальные проблемы исторической науки. Тезисы общественно-политических чтений, посвященных 70-летию комсомола Украины. 7-9 июня 1989 г. г.Черновцы.-К., 1989.-С.102-104.

2. Украинская народная партия (1902-1917 гг.) // Молодь і актуальні проблеми історичної науки. Тези У суспільно-політичних читань 29-30 травня 1990 р. м.Київ.-К., 1990.-С.37-39.

3. Епізод в історії українізованих військових частин в 1917 р. // Запоріжжя в історії та культурі. Тези доповідей і повідомлень Республіканської наукової конференції.-Запоріжжя, 1991.-С.43-45.

4. Самостійницька тенденція в українському національному русленні // Проблеми історії національно-визвольного руху на Україні в період феодалізму та капіталізму.-Київ-Запоріжжя, 1991.-С.15-17.

5. Программа украинской народной партии (УНП) // Политические партии и общественные движения в трех российских революциях. Тезисы докладов Республиканской научно-практической конференции. - Донецк, 1991. - С. 59-61.

6. Украинская народная партия: основные этапы деятельности (1902-1917) // История политических партий в вузовском курсе политической истории. Проблемы теории, методологии, методики. Всесоюз. научно-методич. конф. Тезисы докладов и сообщений. - Вып. I. - М., 1991. - С. 157-159.

7. Деятельность Украинской народной партии (УНП) в 1917 г. // Історія України: дослідження та інтерпретації. Тези УІ Республіканських суспільно-політичних читань. 22-25 травня 1991 р. Новгород-Сіверський. - Київ, 1991. - С. 61-63.

8. Періодичні видання самостійників на Наддніпрянщині (1905-1914) // Проблеми історії національного руху на Україні (до 1917 р.) Тези доповідей. - Ч. I. - Київ-Миколаїв, 1992. - С. 29-30.

9. М. І. Міхновський: постать на тлі епохи // Український історичний журнал. - 1992. - № 9. - С. 76-91; № 10-11. - С. 63-79 (в співавторстві)

10. Самостійницька ідея в українській політичній думці (1907-1917) // Політсологічний вісник. Матеріали ануково-методичної конференції "Політична думка в Україні: минуле і сучасність" 1-4 лютого 1993 р., Київ. - Ч. 2. - К., 1993. - С. 87-96.

Підписано до друку 16.11.93 р. Друк офсетний.
Замовлення 2621 Тираж 100.

Підрозділ оперативної поліграфії ЗНТЄІ.
330002, м. Запоріжжя, пр. Леніна, 77.

454103

